

עצמאים בישראל

2008 , 1995 , 1983

שלמה סבירסקי ואריאן אופיר

- 2014 נובמבר -

הוועד המנהל
 פרופ' יוסי דהאן, יו"ר
 גילברט פינקל (מ.א.), גזברית
 פרופ' איסמעיל אבו סעד
 ד"ר ניצה ברקוביץ
 פרופ' יוסי יונה
 פרופ' אורן יפתחאל
 פרופ' יוברט לויון
 פרופ' ריקי סויה
 ד"ר יצחק ספורטא
 פרופ' דני פילק
 פרופ' רחל קלוש
 פרופ' אורי רם

ועדת הביקורת
 רותי גור
 חנה לנגר

צוות
 מנהלת: ברברה סבירסקי
 מנהל אקדמי: ד"ר שלמה סבירסקי
 רכזת מחקר: אתי קונור-אטיאס
 כלכלן: עדי סופר
 חוקרת: עו"ד נוגה דגן-בוזגלו
 חוקרת ורכות פורום נשים לתקציב הוגן: יעל חסון
 רכזת מדיניות וממשל: ולריה סייגלשיפר
 רכזות קהילתיות: שירה פנהס ומיטל סטרול
 עוזרת מחקר: אריאן אופיר
 מנהל הדרכה: ירון דישון
 מנהלת משרד ואחראית קשרי עיתונות: מירה אופנהיים
 יועץ כספי: רועי מאור

דו"ח זה נכתב הודות לסיוע של

Rosa Luxemburg Foundation

תוכן העניינים

עיקרי הדברים 4
 מבוא 7
 אוכלוסיית העצמאים 8
 נתונים דמוגרפיים 10
 עצמאים, לפי תחום שירות 17
 עצמאים העובדים לבד, עצמאים המעסיקים אחרים 28
 עצמאים בני 70 ומעלה 30
 נתוני הכנסה של עצמאים 32
 על האבחנה בין עצמאים לשכירים 34
 עצמאים ערבים 36
 נספחים 38

עיקרי הדברים

המסמך הנוכחי בוחן את השינויים שחלו בדור האחרון באוכלוסיית העובדים והעובדות הישראליות המוגדרים כ"עצמאיים". זאת בהתבסס על מפקדי האוכלוסין של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (להלן: הלמ"ס) לשנים 1983, 1995 ו-2008. המחקרים על עצמאים מסווגים אותם לרוב לפי סיווג העיסוקים המקובל בסטטיסטיקות של כוח העבודה: החלוקה בין עיסוקים פרופסיונאליים וניהוליים, עיסוקים מקצועיים ועיסוקים בלתי מקצועיים. אנו בחרנו לסווג את העצמאים לשתי קבוצות לפי טיב השירות שהם מספקים: שירותים תאגידיים וציבוריים לעומת שירותים שכונתיים וביתיים. סיווג זה משקף את הריבוד הפנימי בקרב עצמאים.

- ב-2008 נרשמו עיסוקים שבהם בלטו מזרחים דור שני וערבים, בשיעורים מאוד דומים, כאשר ביחד הם היוו יותר ממחצית העוסקים בתחום: מכונאות (30.6% מהמכונאים היו ערבים ו-28.8% מזרחים דור שני), בניין (28.8% ו-31.9% בהתאמה), מכירות (24.9% ו-26.9% בהתאמה) ונהגים (22.9% ו-34.7% בהתאמה);
- בתחום הספרות והקוסמטיקה בלטו יוצאי/ות בריה"מ לשעבר – 21.2% מהעוסקים/ות בתחום. אך קבוצת המוצא הבולטת ביותר בתחום זה היא מזרחים/ות דור שני – 31.9% מן העוסקים/ות בתחום;
- שירותי ביטוח, תיווך ונסיעות ושירותי עריכת דין הם תחומי עיסוק של יהודים (אשכנזים ומזרחים) דור שני, כאשר מזרחים מובילים בתחום שירותי הביטוח, תיווך ונסיעות (27.3% לעומת 24.7%) ואילו האשכנזים מובילים בתחום השירותים המשפטיים (28.7% לעומת 19.5%);
- ב-2008, רוב העצמאים – 65.3% – עברו בגפם, בלא להעסיק איש/ה. 18.8% העסיקו 1-2 שכירותים ו-15.9% העסיקו 3 שכירים ומעלה;
- שיעור הגברים המעסיקים אחרים (40.5% מכלל הגברים העצמאים ב-2008) גבוה מזה של נשים המעסיקות אחרים (20.9%). 79.2% מן הנשים העצמאיות עברו בגפן;
- משקלם של העצמאים בכוח העבודה עולה מאוד לאחר גיל 70. ב-2008 נפקדו 13,316 עצמאים בני/ות 70 ומעלה והם היוו 35.3% מבני 70-74 שהשתתפו בכוח העבודה, 46.3% מבני 75-79 ו-48.9% מתוך בני 80 ומעלה. לא זו בלבד אלא ששיעורי ההשתתפות בכוח העבודה של עצמאים בני 70 ומעלה גדלו על פני השנים;
- ב-2008, רוב העצמאים הפעילים מעבר לגיל 70 היו גברים – 82.8%. רובם השתייכו לשלוש קבוצות מוצא: אשכנזים דור ראשון (35.2%), מזרחים דור ראשון (27.9%) ואשכנזים דור שני (22.1%). 59.5% מתוכם פעלו בערים הגדולות המשתייכות ל"פורום ה-15". רובם עסקו בשירותים תאגידיים/ציבוריים;
- בכל אחד משלושת המפקדים בהם השתמשנו במסמך זה נאספו, כמוכן, נתוני הכנסה של כלל המועסקים ובתוכם העצמאים. אנו בחרנו שלא לרדן במסגרת מסמך זה בהכנסה: בדיקה שנעשתה בלמ"ס העלתה כי נתוני הכנסה בקרב עצמאים נגועים בבעיות מהימנות חמורות, "כיוון שמתבע הדברים קשה להם יותר לדרווח על הכנסתם, ואחוזי אי ההשבה שלהם בשאלת הכנסה גבוהים יחסית בהשוואה לשכירים";

- חלקם של העצמאים בכוח העבודה לא השתנה משמעותית בין שלושת המפקדים – 12.9% ב-1983, 13.0% ב-1995 ו-13.4% ב-2008;
- אולם מספרן של נשים עצמאיות גדל בתקופה זו פי 4.7, מכ-20,000 ב-1983 לכ-93,000 ב-2008; חלקן בקרב העצמאים הוכפל, מ-15.7% ל-29.4%; ומשקלן בקרב כלל הנשים המשתתפות בכוח העבודה גדל מ-5.5% ל-8.5%;
- ב-2008, מרבית הנשים העצמאיות היו בעלות השכלה גבוהה (41.9%) או בינונית (38.9%); אצל הגברים, הרוב היו בעלי השכלה בינונית (32.9%) ונמוכה (38.3%);
- שיעור העצמאים הגבוה ביותר נרשם בקרב אשכנזים דור ראשון ושני: ב-2008, 16.4% ו-16.7%, בהתאמה, בהשוואה ל-13.0% ו-11.3% ב-1983. שיעור גבוה של עצמאים נרשם גם אצל הערבים – כ-16% בכל מהלך התקופה. השיעור הנמוך ביותר נרשם אצל יוצאי ברית המועצות לשעבר: ב-2008, 6.1%;
- השינוי המשמעותי ביותר שהתרחש על פני התקופה הנדונה הוא המעבר מדומיננטיות של עצמאים המספקים שירותים ביתיים ושכונתיים (67.6% מכלל העצמאים ב-1983 לעומת 47.5% ב-2008) לעצמאים המספקים שירותים תאגידיים וציבוריים (52.5% ב-2008 לעומת 32.4% מכלל העצמאים ב-1983);
- ב-2008, בקרב העצמאים הגברים, כמחצית עסקו בשירותים תאגידיים וציבוריים וכמחצית – בשירותים ביתיים ושכונתיים; בקרב הנשים, כ-60% עסקו בשירותים תאגידיים וציבוריים;
- ישנם עיסוקים עצמאיים שהם נשיים במובהק (רוב גדול של נשים) ובראשם מטפלות (89%), קוסמטיקאיות וספריות (75%) ועובדות ניקיון (72%). לצד זה ישנם עיסוקים עצמאיים שהם גבריים באופן מוחלט ובראשם חשמלאים (100%), מפעילי ציוד חפירה, סלילה והרמה (100%) ואינסטלטורים (100%). ישנם רק חמישה עיסוקים שבהם גברים ונשים מיוצגים במידה שווה: אקראיים במדעי הרוח, עיתונאים, עובדי חשבונות, רופאים, רוקחים ווטרינרים ופקידים אחרים;
- עיסוק בשירותים תאגידיים וציבוריים היה נפוץ (ב-2008) במיוחד בקרב אשכנזים דור ראשון ושני ובקרב יהודים דור שלישי בישראל – 65.2%, 72.2% ו-67.8%, בהתאמה. לעומת זאת, שירותים שכונתיים וביתיים נפוצים היו במיוחד בקרב ערבים, מזרחים דור ראשון ויוצאי ברית המועצות לשעבר: 67.7%, 62.5% ו-59.1%, בהתאמה;

מבוא

המסמך הנוכחי בוחן את השינויים באוכלוסיית העובדים והעובדות העצמאיים בישראל ברור האחרון, בהתבסס על מפקדי האוכלוסין של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (להלן: הלמ"ס) לשנים 1983, 1995 ו-2008. המסמך עושה זאת תוך בחינה של מאפייניה הדמוגרפיים והתעסוקתיים של אוכלוסיית העצמאים.

מרבית הנתונים השוטפים המשמשים את הדיון בכוח העבודה ובשוק העבודה, בישראל כמו גם בארצות אחרות, מתייחסים לעובדים/ות השכירים/ות. הצידוק לנהוג זה הוא, שהרוב הגדול של העובדים והעובדות הם שכירים. עם זאת, אוכלוסיית העצמאים אינה זניחה: בכל אחד משלושת המפקדים הם היוו כ-13% מכוח העבודה.

מי הם העצמאים? ההנחה המשתמעת מן השם עצמו היא שמדובר בכני אדם בעלי אפיונים ייחודיים – אנשים בעלי יוזמה, תעוזה ורוח עצמאית, שאינם יכולים להיכנס בעול המשמעת והשגרה של תעסוקה אצל אחרים. אלא שתדמית זו תואמת מיעוט קטן ביותר מקרב העצמאים. למעשה, רבים מן היוזמים, אם לא מרביתם, הם דווקא בעלי שליטה המושכים שכר מן התאגיד ועל כן נמנים עם אוכלוסיית השכירים!

בספרות המחקרית ניתן למצוא שתי גישות לחקר אוכלוסיית העצמאים:² האחת מתייחסת אליהם כאל קטגוריה של כוח העבודה, כאשר ההבדל העיקרי בינם לבין השכירים הוא זהות משלם התגמול (המעסיק או המועסק עצמו). הגישה השנייה מתייחסת אל העצמאים כאל קטגוריה של המגזר העסקי, תחת הכותרת "עסקים קטנים"; זוהי הגישה ההולמת את התפיסה של העצמאים כיוזמים. הנתונים שמפקד האוכלוסין מספק על העצמאים אינם מאפשרים בחינה שלהם כבעלי "עסקים קטנים". בחינה שכזאת יכולה להיעשות רק על סמך סקרים ספציפיים³ או על סמך מרשם העסקים וקבצי מס הכנסה (עצמאים).

המחקר הנוכחי מסתמך על נתוני מפקדי האוכלוסין ולפיכך הוא בוחן את העצמאים כקטגוריה של כוח העבודה. בחינה שכזו משתלבת עם העובדה שמרבית העצמאים אינם תואמים את הדימוי של יוזמים רבי תעוזה: כשני-שלישים מהם אינם מעסיקים איש, ומקרב אלה המעסיקים אחרים, הרוב מעסיקים עובד/ת אחד/ת או שניים בלבד. בסך הכל, כ-85% מן העצמאים עובדים לבד או שהם מעסיקים עובד/ת אחד/ת-שניים בלבד.

עם זאת אנו רואים לנכון לציין כי הנתונים הקיימים מצביעים על כך שהכנסותיהם של מרבית העצמאים נמוכות מאלה של מרבית השכירים: ההכנסה הממוצעת של העצמאים (בני/ות 25-69) עמדה על כ-7,000 ש"ח – סכום נמוך מהשכר הממוצע של השכירים באותה שנה – 9,564 ש"ח. ההכנסה החציונית של העצמאים באותם גילאים עמדה על 5,100 ש"ח, בהשוואה ל-6,700 ש"ח אצל השכירים (כל הסכומים במחירי 2008):

15. אחת המסקנות העולה ממסמך זה היא שהקטגוריה "עצמאים" אינה תורמת להבנת תהליכים פוליטיים-כלכליים היסטוריים. למשל: התקופה הנסקרת בשלושת המפקדים – 1983, 1995 ו-2008 – מצטיינת במעבר ממשק המכוון במידה רבה על ידי המדינה לכלכלת שוק, מעבר שתחילתו במדיניות החירום לייצוב המשק משנת 1985. זו התקופה שבה החלו להתבלט לראשונה בישראל רשתות עסקיות משפחתיות; זו גם התקופה של הפרטת ההיי טק הביטחוני ופריצת תופעת הסטארט-אפים. זו גם תקופת התהוותו של מה שקרוי כיום "המאון העליון". כיוון שהמונח עצמאים מתקשר ליוזמות, צפוי היה כי הנתונים על עצמאים ישקפו את המהפך הפוליטי-כלכלי – ציפיה שהתבררה. הסיבה העיקרית לכך היא שהקטגוריה "עצמאים" היא בעיקר קטגוריה של עולם המיסוי ולא קטגוריה סוציולוגית או פוליטית-כלכלית. בעוד שרוב העצמאים אינם יוזמים כלל, חלק גדול, אם לא רוב, של היוזמים הם שכירים וליתר דיוק, "שכירים בעלי שליטה".

16. המלצה מעשית עיקרית העולה ממסמך זה היא, למזג את העצמאים – בוודאי את אלה העובדים לבה, אך אולי גם את אלה המעסיקים 1-2 עובדים, יחד עם אוכלוסיית השכירים. אם נוסף אל אוכלוסיית השכירים – כיום, כ-87% מן המועסקים במשק – את העצמאים הנ"ל, יהיו בידינו נתונים מאוגמים עבור 98% לערך מן המועסקים במשק.

17. האבחנה בין שכירים לעצמאים נושאת בחובה חסרונות של ממש עבור מרבית העצמאים: כך, למשל, עצמאים נדרשים להפריש מהכנסתם לקרן פנסיה ולמוסד לביטוח לאומי לא רק את חלק השכר שהשכירים מפרישים אלא גם את חלק השכר שהמעסיק מפריש עבור השכירים. מרבית העצמאים, שהכנסתם נמוכה, מתקשים לעמוד בהפרשות אלה. מצד שני, הם לא זכאים לדמי אבטלה ולהטבות אחרות להם זכאים שכירים ובהן ימי מחלה, ימי חופשה, דמי הבראה ופיצויי פיטורין. ביטול האבחנה הגורפת בין שכירים לעצמאים עשוי להוביל להכרה ובעקבות זאת לשיפור מצבם של מרבית העצמאים.

1 ההכנסה של "בעלי שליטה" הינה סך ההכנסה שבעל שליטה קיבל ודיווח עליה. הכנסה זו כוללת: שכר, דיווידנד והכנסות ממקורות אחרים. הנתונים המתפרסמים על ידי מנהל הכנסות המדינה אינם מפרדים בין העצמאים לבין "בעלי השליטה". ממנהל הכנסות המדינה נמסר לנו כי הם ישתדלו לבצע את החלוקה הזו בעת הכנת הרווח השנתי הבא.
2 Patricia A. McManus. 2001. Women's Participation in Self-Employment in Western Industrialized Nations. *International Journal of Sociology*, Vol. 31, (2) Self-Employment in Advanced Economies (IV) 70-97.
3 ר' דו"ח מצב תקופתי בנוגע לעסקים קטנים ובינוניים בישראל, "הסוכנות לעסקים קטנים ובינוניים, משרד הכלכלה, יולי 2013.

האוכלוסייה שנבדקה במחקר זה כוללת את העצמאים המתגוררים ביישובים שבהם 2,000 תושבים ומעלה. האוכלוסייה אינה כוללת חברי קיבוצים או חברי קואופרטיבים.⁴

סיווג העצמאים

מרבית המחקרים הבוחנים את אוכלוסיית העצמאים כקטגוריה של כוח העבודה עושים שימוש בסיווג העיסוקים המקובל בסטטיסטיקות של כוח העבודה. כך, למשל, יוסי שביט ואפרים יוכטמן-יער בחרו בחלוקה המקובלת לשלוש קטגוריות, המתבססת על רמת המיומנות וההשכלה: בעלי עיסוקים פרופסיונאליים וניהוליים, עובדים מקצועיים ועובדים בלי מקצועיים.⁵

אנו בחרנו בסיווג המתבסס על סוג השירות שהעצמאים מעניקים. במשך זמן רב לאחר המהפכה התעשייתית, רוב העצמאים עסקו בייצור, בין אם היו איכרים ובין אם יצרנים זעירים. כיום, מרבית העצמאים הם מעניקי שירותים.⁶ אלא שבמקום להתבסס על טיב השירות, דבר שהיה מחזיר אותנו לסיווג העיסוקים המקובל, בחרנו לסווג אותם לפי יעד השירות, כלהלן:

א. עצמאים המשרתים גופים ציבוריים ו/או תאגידיים: עם אלה נמנים בעלי הפרופסיות – עורכי דין, רואי חשבון ורופאים – כמו גם כלכלנים ועובדי/ות הוראה. רובם משרתים תאגידים או עובדים במסגרת של מיקור חוץ עבור גופים ציבוריים ובהם הממשלה והשלטון המקומי.

בתוך אלה, הבחנו בין שתי קבוצות, על בסיס העיסוקים של חבריהן:

- עצמאים המספקים שירותים פרופסיונאליים ו/או ניהוליים, כדוגמת רופאים, רואי חשבון, עורכי דין, אדריכלים, מעצבים, וכדומה.
- עצמאים המספקים שירותים טכניים, הנדסאיים או פקידותיים, כדוגמת טכנאי מחשב, הנדסאי חשמל, מפעילי ציוד רפואי וכדומה.

ב. עצמאים המשרתים משקי בית ו/או מספקים שירותים שבנותיים: עם אלה נמנים בעלי מקצוע המועסקים בתחזוקה של בתי מגורים ותשתיות – כדוגמת חשמלאים ושרברים, כמו גם בעלי מקצוע המספקים שירותים אישיים ובהם קוסמטיקאיות, ספריות וכדומה.

כפי שנראה, סיווג זה של העצמאים מייצר מידע רב. יתרה מזאת, מידע זה מתיישב עם נתונים רבים המוכרים לנו מאוכלוסיית השכירים ובהם נתוני מגדר, מוצא, השכלה ומקום מגורים.

4. הנתונים בהם נדון אינם כוללים בעלי שליטה, שבאמצעות רבות מוגדרים כעצמאים, אך בישראל הם מסווגים על ידי הלמ"ס כשכירים. דרור כהן, שלומית. 2008. הקידת מגזר העצמאים והכנסתם בסקרים. הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, סדרת ניירות עבודה, נייר עבודה מס. 34.

5. Yossi Shavit and Ephraim Yuchtman-Yaar. 2001. Ethnicity, Education, and Other Determinants of Self-Employment in Israel. *International Journal of Sociology*, 31, (1), Self-Employment in Advanced Economies (III) 59-91.

6. ר' ג'ג נדיב, רונית, וסיגל שלח. 2002. דיוקן העצמאים ומאפייני תעסוקתם, 1970-2001. ירושלים: משרד התעשייה, המסחר והתעסוקה, הרשות לתכנון כוח אדם. נדיב, רונית, וסיגל שלח. 2002. דיוקן העצמאים ומאפייני תעסוקתם, 1970-2001. ירושלים: משרד התעשייה, המסחר והתעסוקה, הרשות לתכנון כוח אדם.

טווח הגילאים

בעוד שנתוני כוח העבודה המתפרסמים על ידי הלמ"ס מתייחסים לגילאי 15 ומעלה, אנו בחרנו להתמקד בגילאי 25 עד 69. זאת, מכיוון ששיעור העצמאים בקרב הגילאים הצעירים יותר הוא נמוך ומכיוון שגיל 69 קרוב לגיל הפרישה הרשמי של שכירים – 67.

עם זאת בחרנו להציג בנפרד גם נתונים גם על עצמאים מבוגרים בני 70 ומעלה, המהווים חלק ניכר – 38% – מן המשתתפים בכוח העבודה בגיל זה.

עצמאים – מספרם ומשקלם בכוח העבודה

ב-2008 היוו העצמאים 13.4% מכוח העבודה בישראל (שכירים ועצמאים בני/ות 25-69). הנתון משקף מידה רבה של יציבות: ב-1983 עמד השיעור על 12.9% וב-1995 – על 13.0%⁷. במספרים מוחלטים, הנתונים הם: 317,025 ו-176,200, 126,695 בהתאמה.

משקל העצמאים בכוח העבודה, 1983, 1995, 2008 באחוזים מתוך כלל כוח העבודה

2008	1995	1983	
13.4%	13.0%	12.9%	עצמאים כאחוז מכוח העבודה
317,025	176,200	126,695	מספר העצמאים

מקור: עיבוד של מרכז אדוה מתוך מפקד האוכלוסין של הלמ"ס לשנים 1983, 1995, 2008.

עצמאים, לפי גיל

משקלם של העצמאים עולה ככל שמטפסים בסולם הגילאים. השיעור הנמוך ביותר נרשם, בכל שלושת המפקדים, בקרב בני 25 עד 29 – 6.3%-7.6%. לאחר מכן השיעור גדל עד לכדי 14%-16% בקבוצת הגיל 40-44; שיעור זה נותר יציב עד גיל 55. אז מתחדש הגידול, עד שבגילאי 65-69 העצמאים מהווים כרבע ויותר מהמשתתפים בכוח העבודה. כפי שנראה בהמשך המסמך, מעבר לגיל 70, משקלם של העצמאים גדל עוה. מגמות אלה משקפות ככל הנראה את העובדה שבגיל 55 ומעלה, ובעיקר לאחר גיל 65, חלק גדול מן השכירים פורש או מופרש מעבודה, דבר המעלה את משקל העצמאים.

עצמאים בכוח העבודה, לפי גיל, 1983, 1995, 2008 באחוז מתוך קבוצת הגיל

2008	1995	1983	
6.3	7.6	7.4	25-29
10.7	11.3	11.3	30-34
13.8	13.3	13.3	35-39
15.7	14.2	14.9	40-44
15.3	14.0	14.8	45-49
15.2	15.7	14.7	50-54
16.3	14.4	14.3	55-59
17.8	18.2	17.1	60-64
26.7	25.9	23.6	65-69

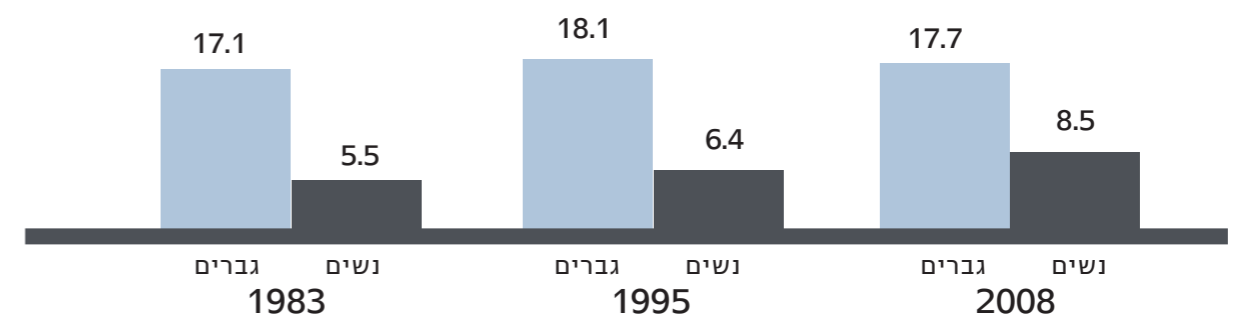
מקור: עיבוד של מרכז אדוה מתוך מפקד האוכלוסין של הלמ"ס לשנים 1983, 1995, 2008.

7 שיעורים אלה אינם חורגים מאלה של ארצות מתועשות במערב אירופה. ר' OECD Factbook 2013, Economic, Environmen and Social Statistics. ב-2008, השיעור הממוצע של עצמאים בכוח העבודה ב-OECD עמד על 15.9%.

עצמאים, לפי מגדר

רוב העצמאים הם גברים, אך חלקן של הנשים מצוי בעלייה. תופעה זו מוכרת גם מארצות רבות במערב.⁸ היא מתיישבת, מצד אחד, עם מגוון העיסוקים הקטן יותר של נשים (ר' לוח בעמודים 21-22 להלן). ומצד שני, עם התרחבות ההשכלה הגבוהה בקרב נשים. ב-1983 רק 5.5% מן הנשים בכוח העבודה היו עצמאיות; ב-1995 עלה השיעור ל-6.4% וב-2008 ל-8.5%. זאת בשעה שמשקלם של העצמאים בקרב הגברים בכוח העבודה היה יציב על פני השנים: 17.1%, 18.1% ו-17.7%, בהתאמה. הגידול באוכלוסיית הנשים העצמאיות ניכר בנתונים על עיסוקים ספציפיים. לדוגמא – שיעור הגברים העובדים כעצמאים בתחומי הכלכלה, הפסיכולוגיה וראיית החשבון גדל בין 1983 ל-2008 ב-5.8% בעוד ששיעורן של הנשים גדל ב-27.3%; בקרב עיתונאים ועובדי אמנות וספורט, השיעורים המקבילים היו 3.7% ו-7.8%, בהתאמה; בקרב רופאים, רוקחים ווטרינרים – 2.7% ו-5.4%; בקרב עורכי דין – 2.8% ו-9.0%; ובקרב סוכני ביטוח, תיווך ונסיעות, 2.1% ו-5.9% (ר'נספח 1). הגורם המרכזי מאחורי הגידול בשיעור הנשים העצמאיות היה הגידול במספר הנשים בעלות השכלה גבוהה. כידוע, התרחבות ההשכלה הגבוהה היא גורם מרכזי גם בעליית שיעור ההשתתפות של נשים בכוח העבודה הכללי. חלקן של הנשים בקרב העצמאים הוכפל בין 1983 (15.7%) ל-2008 (29.4%). במספרים מוחלטים, מספרן של הנשים העצמאיות עלה מ-19,870 ב-1983 ל-37,185 ב-1995 ול-93,348 ב-2008. אצל הגברים הנתונים המקבילים הם 106,825, 139,015 ו-223,678.

עצמאים לפי מגדר, 1983, 1995, 2008 באחוזים מתוך המגדר בכוח העבודה

מקור: עיבוד של מרכז אדוה מתוך מפקד האוכלוסין של הלמ"ס לשנים 1983, 1995, 2008.

עצמאים לפי מגדר, 1983, 1995, 2008 במספרים מוחלטים

	1983	1995	2008
גברים	106,825	139,015	223,678
נשים	19,870	37,185	93,348

מקור: עיבוד של מרכז אדוה מתוך מפקד האוכלוסין של הלמ"ס לשנים 1983, 1995, 2008.

עצמאים, לפי מוצא

ב-2008, השיעורים הגבוהים ביותר של עצמאים נרשמו אצל אשכנזים דור שני ודור ראשון – 16.7% ו-16.4%, בהתאמה. אצל שתי קבוצות אלה נרשמו גם שיעורי הגידול הבולטים ביותר. כפי שנראה בהמשך, מאחורי מספרים אלה עומדים גידול בהשכלה גבוהה ומעבר משירותים שכונתיים-ביתיים לשירותים ציבוריים-תאגידיים. גידול בשיעור העצמאים נרשם גם אצל מזרחים דור שני – מ-10.9% ב-1983 ל-12.8% ב-1995 ול-14.0% ב-2008. יהודים דור שלישי – יהודים שגם אביהם ילידי ישראל – נוטים פחות לתעסוקה עצמאית: שיעור העצמאים בקרבם אף ירד מעט עם השנים, מ-13.8% ב-1983 ל-12.9% ב-2008. שיעור גבוה של עצמאים – 16.1% ב-2008 – נרשם אצל הערבים; שיעור זה היה יציב על פני השנים. בעוד ששיעור העצמאים הגבוה בקרב אשכנזים משקף את התרחבות ההשכלה הגבוהה ואת התרחבות הביקוש לשירותים תאגידיים וציבוריים במסגרת מיקור חוץ (ר' פרק "עצמאים לפי מוצא ולפי תחום שרות" להלן), השיעור הגבוה של עצמאים בקרב הערבים משקף ככל הנראה את מיעוט ההזדמנויות התעסוקתיות התאגידיות והציבוריות הפתוחות בפניהם ביישוביהם.⁹ ב-2008, השיעור הנמוך ביותר של עצמאים נרשם אצל יוצאי בריה"מ לשעבר – 6.1%.

עצמאים לפי מוצא ולפי משקל בכוח העבודה, 1983, 1995, 2008

באחוז מתוך קבוצת המוצא, בסדר יורד בשנות 2008

	1983	1995	2008
אשכנזים דור שני	11.3	14.2	16.7
אשכנזים דור ראשון	13.0	13.7	16.4
ערבים	16.3	17.3	16.1
מזרחים דור ראשון	13.3	15.5	15.7
מזרחים דור שני	10.9	12.8	14.0
יהודים דור שלישי	13.8	13.5	12.9
יוצאי בריה"מ לשעבר	--	4.0	6.1
משקל העצמאים בכוח העבודה	12.9	13.0	13.4

מקור: עיבוד של מרכז אדוה מתוך מפקד האוכלוסין של הלמ"ס לשנים 1983, 1995, 2008.

8 Patricia A. McManus. 2001. Women's Participation in Self-Employment in Western Industrialized Nations. *International Journal of Sociology*, Vol. 31, (2) Self-Employment in Advanced Economies (IV) 70-97.

על הברלים מגדריים בקרב עצמאים, מפרספקטיבה של עסקים קטנים, ר'. Malach-Pines, A., & Schwartz, D. 2006. Men and women small business owners in israel. *Equality, Diversity and Inclusion: An International Journal*, 25(4), 311-326.

9 לבהינה של מצבן של נשים ערביות שהן עצמאיות ר'

Heilbrunn, S., & Khaled, M. A. 2011. Disadvantaged and embedded: Arab women entrepreneurs in Israel, *International Journal of Business and Social Science*, 2(11), 45-55.

עצמאים, לפי השכלה

השיעור הגבוה ביותר של עצמאים נרשם אצל משתתפים בכוח העבודה שהם בעלי השכלה נמוכה. שיעור זה נותר יציב על פני המפקדים: 15.4%, 15.9% ו-15.7%.

בקרוב בעלי השכלה בינונית וגבוהה, לעומת זאת, שיעור העצמאים נמוך יותר, אך הוא גדל מאז 1983 – גידול של 30% אצל בעלי השכלה בינונית וגידול של 26.5% אצל בעלי השכלה גבוהה. דינאמיקה זו משקפת, מצד אחד, את העלייה ברמת ההשכלה של האוכלוסייה הכללית, ואת השינויים בשוק העבודה ובראשם התרחבות הכלכלה התאגידים ועמה דרישה לשירותים תאגידים, מצד שני.

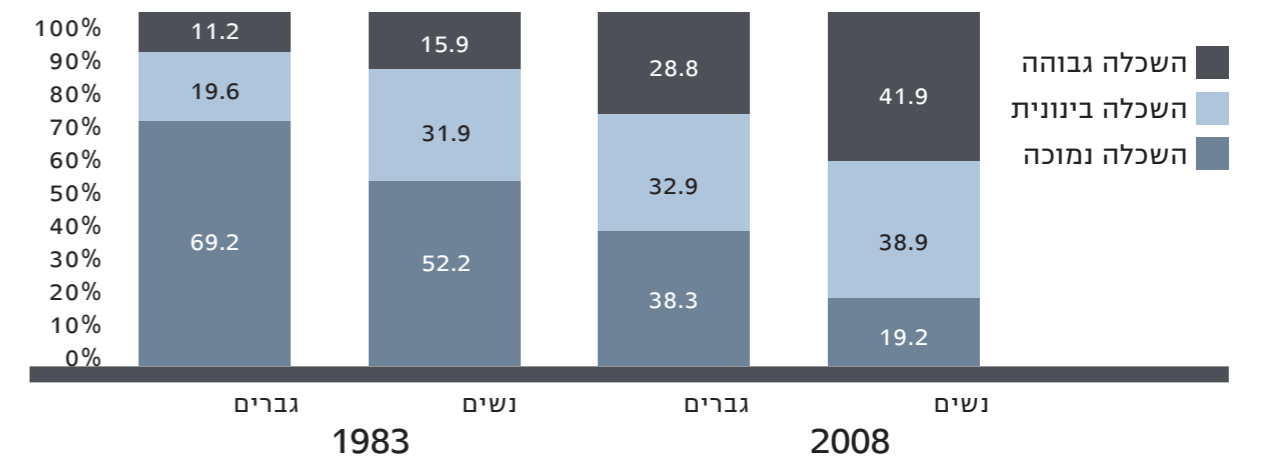
הגידול במשקל בעלי ההשכלה גבוהה משקף בין היתר את הגידול במשקל הנשים בעלות השכלה גבוהה, שהיוו ב-2008 41.9% מכלל העצמאיות, בעוד שרק 19.2% מן העצמאיות היו בעלות השכלה נמוכה. זאת בשעה שאצל הגברים, בעלי השכלה נמוכה היוו 38.3%.

עצמאים, לפי השכלה, 1983, 1995, 2008 באחוז מתוך קבוצת השכלה

	2008	1995	1983
השכלה נמוכה	15.7	15.9	15.4
השכלה בינונית	12.7	11.1	9.8
השכלה גבוהה	12.4	10.5	9.8
משקל העצמאים בכוח העבודה	13.4	13.0	12.9

מקור: עיבוד של מרכז אדוה מתוך מפקד האוכלוסין של הלמ"ס לשנים 1983, 1995, 2008.

עצמאים, לפי מגדר והשכלה, 1983, 2008 באחוז מתוך קבוצת מגדר

מקור: עיבוד של מרכז אדוה מתוך מפקד האוכלוסין של הלמ"ס לשנים 1983, 2008.

10 השכלה נמוכה – עד 12 שנות לימוד ללא תעודת בגרות; השכלה בינונית – תעודת בגרות ותעודה על תיכונת או אחרת; השכלה גבוהה – תואר אקדמי.

עצמאים, לפי מחוז

ברוב מחוזות ישראל, משקלם של העצמאים בכוח העבודה דומה למדי – בסביבות ה-13%. שני מחוזות יוצאי דופן: מחוז תל אביב, שם משקל העצמאים ב-2008 עמד על 16.4%, נתון המשקף את העובדה שמחוז זה הוא מרכז העסקים הישראלי. ביטוי לכך ניתן למצוא בשיעור הגבוה במיוחד של מעניקי שירותים ציבוריים-תאגידים במחוז זה – 61.5%. המחוז יוצא הדופן השני הוא מחוז דרום, שבו נרשם השיעור הנמוך ביותר של עצמאים – 9.2%. נציין כי מחוז דרום מצטיין בתעשיות כבדות שמשרדיהן הראשיים נמצאים בתל אביב, וככל הנראה מעסיקים שם את העצמאים המספקים להם שירותים תאגידים. ביטוי מוחשי לכך ניתן למצוא בכך שמחוז דרום הוא בעל שיעור נמוך של עצמאים המספקים שירותים ציבוריים-תאגידים – 41.5% ב-2008, כשמתחתיו רק מחוז צפון, עם שיעור של 37.6%.

עצמאים, לפי מחוז, 1983, 2008

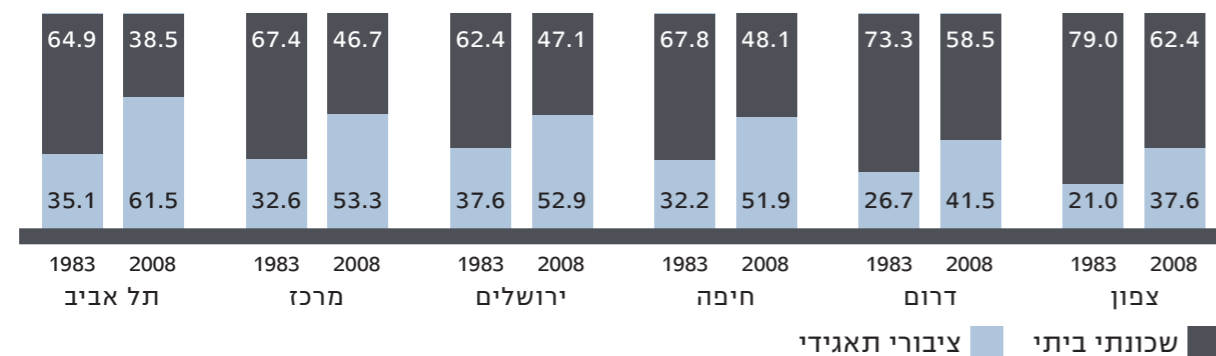
אחוז מתוך מחוז, בכוח העבודה, בסדר יורד בשנת 2008

	2008	1983
תל-אביב	16.4	15.5
ירושלים	13.9	11.7
מרכז	13.5	12.3
צפון	13.1	12.7
יהודה ושומרון	12.6	--
חיפה	12.3	11.3
דרום	9.2	9.7
משקל העצמאים בכוח העבודה	13.4	12.9

מקור: עיבוד של מרכז אדוה מתוך מפקד האוכלוסין של הלמ"ס לשנים 1983, 2008.

עצמאים, לפי מחוז ולפי תחום שירות, 1983, 2008

אחוז מתוך מחוז לפי סדר יורד של תאגידים-ציבוריים בשנת 2008

מקור: עיבוד של מרכז אדוה מתוך מפקד האוכלוסין של הלמ"ס לשנים 1983, 2008.

עצמאים, לפי סוג יישוב

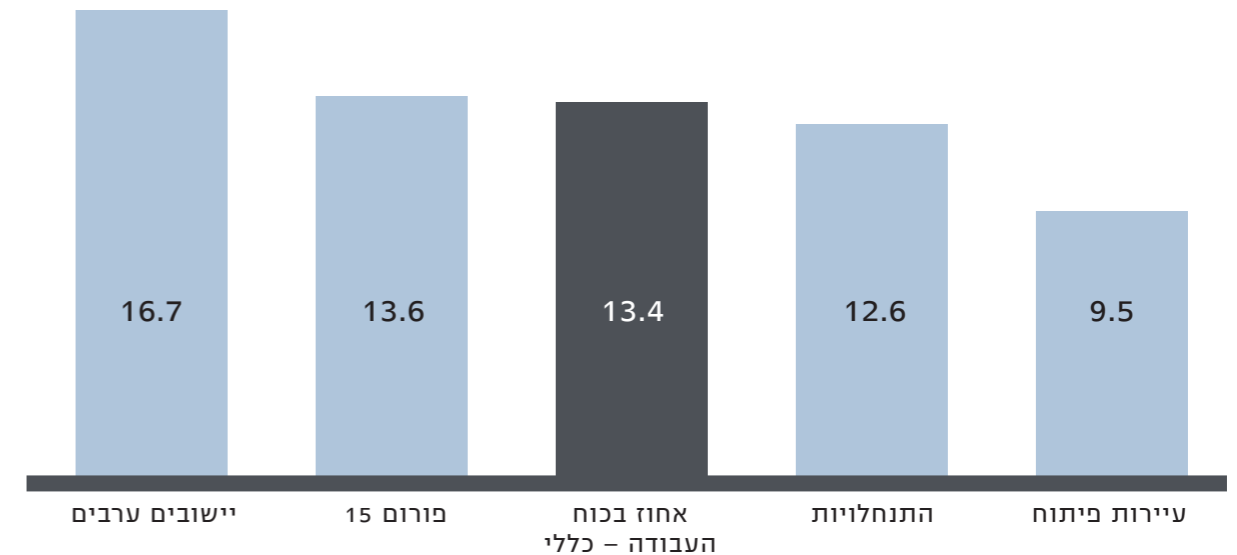
במרבית הפרסומים של מרכז אדוה אנו נוהגים למקד את המבט בארבע קבוצות יישובים בעלי איפיונים ייחודיים: יישובי "פורום ה-15", שהם המבוססים ביותר בישראל; היישובים הערביים, המצויים בתחתית הסולם בחלק גדול מן המדרגים; עיירות הפיתוח, שבעבר שיקפו את מצבם של מרבית המזרחים וכיום כוללים גם מהגרים מברית המועצות לשעבר; והתנחלויות, שידועות כיישובים שזכו להעדפה ממשלתית על פני השנים. אנו מוצאים כי התמקדות בארבע קבוצות יישובים אלה מעלה מידע מעניין בחלק גדול מן הסוגיות החברתיות והכלכליות.

השיעור הגבוה ביותר של עצמאים מצוי ביישובים הערביים – 16.7%. כפי שכבר צוין לעיל, הדבר משקף את הנוכחות המועטה יחסית של תאגידים עסקיים ושל משרדים ממשלתיים ביישובים ערביים. שיעור העצמאים הערבים המספקים שירותים ציבוריים-תאגידיים הוא הנמוך מקרב כל קבוצות המוצא (ר' בהמשך). את מקומם של המעסיקים הגדולים תופסים ספקי שירותים בודדים או מעסיקים קטנים.

עיירות הפיתוח מצטיינות בשיעור הנמוך ביותר של עצמאים. בניגוד ליישובים הערביים, עיירות הפיתוח נהנות מאזורי תעשייה ומסחר, אך חלק ניכר מן התעשיות הממוקמות שם שייכות לתאגידים שמשרדיהם הראשיים בתל אביב או בסביבתה, ושם הם מעסיקים את ספקי השירותים הפרופסיונאליים והניהוליים. כפי שראינו בעמוד הקודם, השיעורים הנמוכים ביותר של עצמאים המספקים שירותים פרופסיונאליים-ניהוליים נרשמו במחוזות דרום וצפון – שם שוכנות מרבית עיירות הפיתוח (לצד יישובים ערביים שכאמור, מונים מעט עצמאים המספקים שירותים ציבוריים-תאגידיים).

עצמאים בכוח העבודה לפי סוג יישוב, 2008

אחוז מסוג יישוב, בכוח העבודה

מקור: עיבוד של מרכז אדוה מתוך מפקד האוכלוסין של הלמ"ס לשנת 2008.

עצמאים, לפי תחום שירות

עצמאים, לפי תחום שירות

השינוי המרכזי שנרשם בקרב עצמאים בדור האחרון הוא המעבר מרוב של ספקי שירותים שכונתיים וביתיים לרוב של ספקי שירותים ציבוריים ותאגידיים.

שינוי זה משקף, מצד אחד, את הגידול בפעילות התאגידית בישראל ובתוך כך את היקפי מיקור החוץ של הפעילות התאגידית והממשלתית. גידול זה, מצידו, התאפשר הודות להתרחבות ההשכלה הגבוהה בישראל ובתוך זה ההתרחבות בשורות בעלי הפרופסיות.

בין 1983 ל-2008 נרשם גידול רצוף במשקל העצמאים המספקים שירותים למוסדות ציבוריים ולתאגידים, מ-32.4% מכלל העצמאים ב-1983 ל-42.5% ב-1995 ול-52.5% ב-2008. זאת, בשעה שמשקלם של העצמאים המעניקים שירותים שכונתיים וביתיים ירד- מ-67.6% ל-57.5% ול-47.5%, בהתאמה.

בקרב ספקי השירותים הציבוריים-תאגידיים, משקלם של בעלי הפרופסיות והמנהלים עלה מ-80.1% ב-1983 ל-85.7% בשנת 2008. במספרים מוחלטים מדובר בגידול מ-28,870 ב-1983 ל-52,805 ב-1995 ול-134,599 ב-2008.

בעוד שמספר ספקי השירותים הפרופסיונאליים-ניהוליים גדל בין 1983 ל-2008 פי 4.7, מספר ספקי שירותים טכניים גדל רק פי 3.1 ומספר ספקי השירותים השכונתיים-ביתיים גדל רק פי 1.9.

עצמאים, לפי תחומי שירות, 1983, 1995, 2008

באחוזים מתוך עצמאים ובמספרים מוחלטים

	מספרים מוחלטים			באחוזים		
	2008	1995	1983	2008	1995	1983
שירותים ציבוריים-תאגידיים	157,149	66,375	36,030	52.5	42.5	32.4
מתוך זה:						
עיסוקים פרופסיונאליים-ניהוליים	134,599	52,805	28,870	85.7	79.6	80.1
עיסוקים טכניים	22,550	13,570	7,160	14.3	20.4	19.9
שירותים שכונתיים-ביתיים	141,976	89,650	75,040	47.5	57.5	67.6
סה"כ עצמאים	299,124	156,025	111,070	100%	100%	100%

הערה: אין התאמה בין סה"כ העצמאים לפי סיווג משלח יד בלוח זה ובין סה"כ העצמאים באוכלוסיה עקב מקרים עבורם משלח היד לא היה ידוע ועקב הוצאת משלחי יד בהם מספר המקרים היה נמוך.
מקור: עיבוד של מרכז אדוה מתוך מפקד האוכלוסין של הלמ"ס לשנים 1983, 1995, 2008.

עצמאים, לפי תחומי שירות ולפי גיל

השינויים במשקלן של קבוצות העיסוק העיקריות נרשמו בכל קבוצות הגיל. ב-1983, רוב העצמאים בכל קבוצות הגיל היו ספקי שירותים שכונתיים-ביתיים (63.4%-72.3%), בעוד שעצמאים המספקים שירותים למוסדות ציבוריים ותאגידיים היוו רק כשליש מכלל העצמאים. ב-2008, לעומת זאת, עצמאים המעניקים שירותים ציבוריים-תאגידיים היוו, בכל קבוצות הגיל, מעט יותר מ-50%, בעוד שמשקלם של מעניקי שירותים שכונתיים-ביתיים ירד לפחות מ-50%.

עצמאים, לפי תחומי שירות עיקריים וגיל, 1983, 1995, 2008
באחוז מקבוצת הגיל

	2008		1995		1983		
	שירותים שכונתיים-ביתיים	שירותים ציבוריים-תאגידיים	שירותים שכונתיים-ביתיים	שירותים ציבוריים-תאגידיים	שירותים שכונתיים-ביתיים	שירותים ציבוריים-תאגידיים	
25-29	47.9	52.1	63.5	36.5	69.1	30.9	
30-34	44.8	55.2	58.8	41.2	66.0	34.0	
35-39	47.5	52.5	57.5	42.5	63.4	36.6	
40-44	49.9	50.1	56.4	43.6	67.8	32.2	
45-49	48.7	51.3	54.1	45.9	68.6	31.4	
50-54	49.1	50.9	56.4	43.6	69.3	30.7	
55-59	46.4	53.6	59.1	40.9	69.3	30.7	
60-64	45.1	54.9	59.7	40.3	72.3	27.7	
65-69	44.8	55.2	51.9	48.1	65.3	34.7	

מקור: עיבוד של מרכז אדוה מתוך מפקד האוכלוסין של הלמ"ס לשנים 1983, 1995, 2008.

עצמאים, לפי תחומי שירות ולפי מגדר

השינוי ההיסטורי במפת העיסוקים של העצמאים ניכר הן אצל גברים והן אצל נשים: גידול בשירותים למוסדות ציבוריים ותאגידיים וקטון במתן שירותים שכונתיים וביתיים. בכל שלושת המפקדים, הייצוג הגבוה ביותר של נשים נרשם בעיסוקים פרופסיונאליים-ניהוליים – 87.6%, 84.5% ו-90.1%, בהתאמה. במספרים מוחלטים מדובר בגידול של פי 7.6, מ-6,310 נשים ב-1983 ל-48,023 ב-2008. משקלן של עצמאיות המעניקות שירותים שכונתיים-ביתיים ירד אמנם לאורך השנים, אולם מספרן המוחלט גדל משמעותית, מ-10,405 ל-36,520. ב-2008, 33.8% מנשים אלה היו קוסמטיקאיות וספריות, 23.1% היו מוכרות, 16.1% היו מטפלות ו-10.6% היו עוברות ניקיון (ר' לוח בעמוד 20 להלן).

עצמאים, לפי תחומי שירות ולפי מגדר, 1983, 1995, 2008
באחוז מקבוצת המגדר

	מספרים מוחלטים			באחוזים			
	2008	1995	1983	2008	1995	1983	
שירותים ציבוריים-תאגידיים	103,831	49,385	28,825	49.6	40.5	30.8	גברים
נשים	53,317	16,990	7,205	59.3	50.0	40.9	
מתוך זה:							
עיסוקים פרופסיונאליים-ניהוליים	86,576	38,455	22,560	83.4	77.9	78.3	גברים
נשים	48,023	14,350	6,310	90.1	84.5	87.6	
עיסוקים טכניים	17,255	10,930	6,265	16.6	22.1	21.7	גברים
נשים	5,295	2,640	895	9.9	15.5	12.4	
שירותים שכונתיים-ביתיים	105,455	72,670	64,635	50.4	59.5	69.2	גברים
נשים	36,520	16,980	10,405	40.7	50.0	59.1	

מקור: עיבוד של מרכז אדוה מתוך מפקד האוכלוסין של הלמ"ס לשנים 1983, 1995, 2008.

עיסוקים נשיים, עיסוקים גבריים ועיסוקים עם ייצוג מגדרי שווה

שני הלוחות שלהלן מספקים זווית ראייה מגדרית על עיסוקיהם של עצמאים.

הלוח הראשון מציג את העיסוקים הנפוצים בקרב גברים ואת אלה הנפוצים בקרב נשים. כ-10% מן העצמאים הגברים עוסקים במכירה וכ-10% נוספים עוסקים בנהיגה. שאר הגברים עוסקים במספר רב של עיסוקים אחרים. אצל הנשים יש ארבעה עיסוקים שבהם כ-10% ואף מעט יותר: קוסמטיקאיות וספריות, עיתונאיות ועובדות אמנות, עובדות הוראה בבתי ספר יסודיים ומוכרות. העובדה שאצל נשים עצמאיות ישנם ארבעה עיסוקים ובהם כ-10% מלמדת על ריכוז גדול יותר של נשים במספר עיסוקים קטן מזה של העצמאים הגברים. באופן כללי, ב-2008, 74% מן הגברים התרכזו ב-17 עיסוקים, בעוד ששיעור דומה של נשים התרכזו ב-11 עיסוקים.¹¹

הלוח השני מעניק מבט אל עיסוקים נבחרים מנקודת ראות של הגדרתם המגדרית – "עיסוקים נשיים" מול "עיסוקים גבריים". הלוח מבחין בין עיסוקים שרוב העוסקים/ות בהם – 60% ומעלה – הן נשים, עיסוקים שרוב העוסקים/ות בהם הם גברים ועיסוקים שבהם משקל הנשים דומה לזה של הגברים. את הלוח ניתן לקרוא גם כביטוי למגוון העיסוקים הגדול יותר הפתוח בפני גברים.

נשים מהוות רוב בקרב העוסקים בטיפול, קוסמטיקה, ספרות, ניקיון, הוראה ומקצועות פרה-רפואיים.

גברים מהווים רוב בקרב עובדי הצווארון הכחול – שרברבים, מפעילי ציוד מכני, חשמלאים, בנאים, מכונאים, נגרים, ובמקביל הם מהווים רוב גם בקרב רבים מן העיסוקים הפרופסיונאליים ובהם עורכי דין, מנהלים למיניהם, מהנדסים ואדריכלים, כימאים ופיסיקאים, כלכלנים וכיו"ב.

ישנם רק חמישה עיסוקים שבהם גברים ונשים מיוצגים במידה שווה: אקדמאים במדעי הרוח, עיתונאים, עובדי חשבונות, רופאים, רוקחים ווטרינרים ופקידים אחרים.

עיסוקים נפוצים בקרב עצמאים/ות, 2008 באחוז מקרב עצמאים/יות

נשים		גברים	
אחוז	עיסוק	אחוז	עיסוק
13.2	קוסמטיקאיות, ספריות וכד'	9.7	מוכרים
10.9	עיתונאיות ועובדות אומנות וספורט	9.3	נהגים
9.7	עובדות הוראה בבתי ספר יסודיים	6.7	מנהלים אחרים
9.0	מוכרות	5.2	עובדי בניין
6.3	מטפלות	4.6	עורכי דין
5.8	כלכלניות פסיכולוגיות ורואות חשבון	4.6	עיתונאים ועובדי אומנות וספורט
4.9	רופאות, רוקחות ווטרינריות	4.5	סיטונאים
		4.1	סוכני ביטוח תיווך ונסיעות
		3.9	כלכלנים, פסיכולוגים ורואי חשבון
		3.8	חשמלאים
		3.7	מנהלים כלליים

מקור: עיבוד של מרכז אדוה מתוך מפקד האוכלוסין של הלמ"ס לשנת 2008.

11 על ריכוז של נשים במספר עיסוקים קטן מזה של גברים ר' גם: יעל חסון ונוגה דגן-בוזגלו, בידול תעסוקתי ופערי שכר בין גברים לנשים, מרכז אדוה, 2014.

עצמאים, לפי מגדר ולפי עיסוק, עיסוקים נבחרים, 2008

אחוז ממשלח היד, בסדר יורד באחוז הנשים

אחוז נשים	אחוז גברים	
14%	86%	הפעלת ציוד תקשורת וציוד רפואי, צילום
13%	87%	הנדסאים/ת או טכנאים/ת מחשב
13%	87%	מנהלים/ות אחרים/ות
11%	89%	הנדסאים/ת וטכנאים/ת בהנדסה אזרחית
6%	94%	מנהלים/ות כלליים/ות
6%	94%	גידולי שדה
(3%)	97%	צבע וסיווד
(2%)	98%	עץ ונגרות
2%	98%	נהגים/ות
(1%)	99%	פחחות, רתכות וכדומה
(1%)	99%	מכונאות
(1%)	99%	בניין
--	100%	חשמלאים
--	100%	מפעילי ציוד חפירה, סלילה והרמה
--	100%	אינסטלטורים

מקור: עיבוד של מרכז אדוה מתוך מפקד האוכלוסין של הלמ"ס לשנת 2008.

אחוז נשים	אחוז גברים	
89%	11%	מטבלים/ות
75%	25%	קוסמטיקה, ספרות
72%	28%	ניקיון
68%	32%	הוראה בבתי ספר יסודיים ובגני ילדים, ומדריכים/ות חברתיים/ות
66%	34%	מזכירות
64%	36%	תפירה
60%	40%	הוראה במוסדות על-תיכוניים ועל-יסודיים
60%	40%	מעבדה רפואית, אחיות ואחרים במקצועות פרה-רפואיים
58%	42%	משלח יד אקדמי במדעי הרוח
50%	50%	עיתונאים/ות ועובדי/ות אמנות וספורט
49%	51%	עובדי/ות חשבונות
48%	52%	פקידים/ות אחרים/ות
44%	56%	רפואה, רוקחות, וטרינריה
38%	62%	כלכלה, פסיכולוגיה, ראיית חשבון וכדומה
33%	67%	הרכבה והתקנה של מכשירים מדויקים, צורפות
30%	70%	מנהלים/ות בכירים/ות
30%	70%	מורי/ות דרך ודיילים/ות
28%	72%	מכירות
26%	74%	הכנת מזון, משקאות וטבק
25%	75%	ביטוח, תיווך ונסיעות
23%	77%	הנדסה ואדריכלות
23%	77%	עריכת דין
19%	81%	כימיה, פיזיקה, מתמטיקה וכדומה
19%	81%	דפוס
18%	82%	הנדסאים/ת וטכנאים/ת – חשמל, אלקטרוניקה ומכונות, ואחרים
18%	82%	שירותי הארחה ואוכל
16%	84%	סיטונאים/ות וסוכנים/ות – שירותי מסחר

עצמאים, לפי תחומי שירות ולפי השכלה

ב-1983, רוב גדול (80.4%) מן העצמאים שסיפקו שירותים שכונתיים-ביתיים היו בעלי השכלה נמוכה. אולם עד 2008 ירד השיעור וב-2008 הוא עמד על 51.5%. לעומת זאת, בקרב עצמאים המספקים שירותים ציבוריים-תאגידיים, שיעור בעלי השכלה גבוהה, שהיה גבוה יחסית עוד ב-1983, הלך וגדל עם השנים עד שב-2008 הוא עמד על 53.2%. בקרב עצמאים המספקים שירותים ציבוריים-תאגידיים, מרבית בעלי השכלה נמוכה ובינונית מספקים שירותים טכניים: ב-1983 הם מנו כ-95% מספקי שירותים טכניים, ב-1995 – כ-88% וב-2008 – כ-76% – סימן לשיפור כללי ברמת ההשכלה באוכלוסייה.

עצמאים, לפי תחום שירות והשכלה, 1983, 1995, 2008
אחוז מתוך תחום שירות

	1983			1995			2008		
	נמוכה	בינונית	גבוהה	נמוכה	בינונית	גבוהה	נמוכה	בינונית	גבוהה
שירותים ציבוריים-תאגידיים	36.1	30.5	33.4	27.1	31.9	40.9	14.9	31.9	53.2
מתוך זה:									
עיסוקים פרופסיונאליים-ניהוליים	28.5	31.4	40.1	20.9	30.6	48.4	12.4	29.4	58.1
עיסוקים טכניים	67.9	26.7	5.4	51.3	36.8	11.8	29.7	46.5	23.9
שירותים שכונתיים-ביתיים	80.4	17.4	2.2	69.9	24.8	5.2	51.5	37.9	10.6

מקור: עיבוד של מרכז אדוה מתוך מפקד האוכלוסין של הלמ"ס לשנים 1983, 1995, 2008.

עצמאים, לפי תחומי שירות ולפי מוצא

עצמאים אשכנזים מתרכזים בעיקר בשירותים ציבוריים-תאגידיים, בעוד שעצמאים מזרחים וערבים מתרכזים יותר בשירותים שכונתיים-ביתיים. שירותים שכונתיים-ביתיים היו ועודם תחומי עיסוק מובהקים של מזרחים דור ראשון וערבים, בשיעורים מאוד דומים, אך הולכים ויורדים: ב-1983, 81.9% מן העצמאים המזרחים ו-80.5% מן הערבים; ב-1995, 73.1% ו-74.4%, בהתאמה; וב-2008, 62.5% ו-67.7%, בהתאמה. ב-2008, כשני-שלישים מן העצמאים הערבים ומן העצמאים המזרחים דור ראשון עדיין עסקו במתן שירותים שכונתיים-ביתיים. באותה שנה נרשמו שיעורים גבוהים של עצמאים המעניקים שירותים שכונתיים וביתיים גם אצל מזרחים דור שני – 55.6% – ואצל יוצאי בריה"מ לשעבר – 59.1%. לעומת זאת, בקרב אשכנזים דור שני, יהודים דור שלישי ואשכנזים דור ראשון נרשם שיעור גבוה של עצמאים המעניקים שירותים למוסדות ציבוריים ותאגידיים – 72.2%, 67.8% ו-65.2%, בהתאמה. בקרב מזרחים דור שני, שיעור מעניקי השירותים השכונתיים והביתיים (55.6%) היה גבוה משיעור העצמאים המעניקים שירותים למוסדות ציבוריים ותאגידיים (44.4%).

עצמאים, לפי תחום שירות ולפי מוצא, 1983, 1995, 2008
באחוז מקבוצת המוצא, לפי סדר יורד בקרב ציבורי-תאגידי בשנת 2008

	1983		1995		2008	
	שירותים ציבוריים-תאגידיים	שירותים שכונתיים-ביתיים	שירותים ציבוריים-תאגידיים	שירותים שכונתיים-ביתיים	שירותים ציבוריים-תאגידיים	שירותים שכונתיים-ביתיים
אשכנזים דור שני	56.6	43.4	66.8	33.2	72.2	27.8
יהודים דור שלישי	43.6	56.4	57.3	42.7	67.8	32.2
אשכנזים דור ראשון	38.9	61.1	54.7	45.3	65.2	34.8
מזרחים דור שני	25.6	74.4	31.7	68.3	44.4	55.6
יוצאי בריה"מ לשעבר	--	--	41.6	58.4	40.9	59.1
מזרחים דור ראשון	18.1	81.9	26.9	73.1	37.5	62.5
ערבים	19.5	80.5	25.6	74.4	32.3	67.7

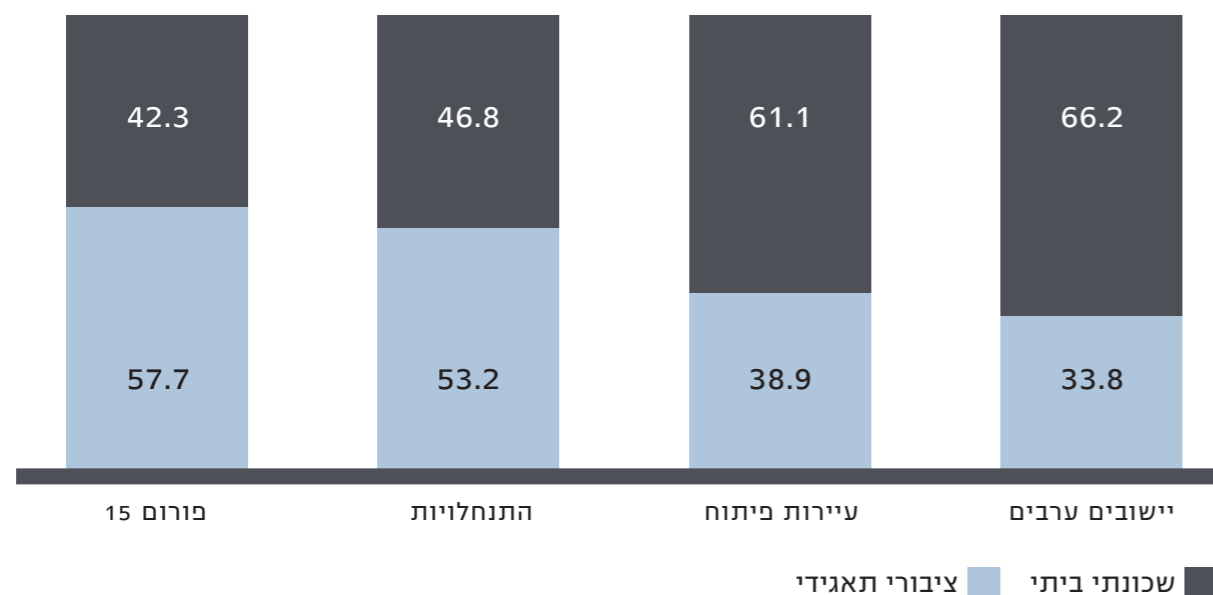
מקור: עיבוד של מרכז אדוה מתוך מפקד האוכלוסין של הלמ"ס לשנים 1983, 1995, 2008.

פירוט נוסף מתקבל כאשר בוחנים את ההתפלגות של קבוצות המוצא השונות על פני עיסוקים ספציפיים. ישנם עיסוקים שבהם בולטים מזרחים דור שני וערבים, בשיעורים מאוד דומים, כאשר ביחד הם מהווים יותר ממחצית העוסקים בתחום: מכונאות (30.6% ערבים ו-28.8% מזרחים דור שני), בניין (28.8% ו-31.9%, בהתאמה), מכירות (24.9% ו-26.9%, בהתאמה), נהגים (22.9% ו-34.7%, בהתאמה). בתחום הספרות והקוסמטיקה בולטים/ות יוצאי בריה"מ לשעבר – 21.2% מהעוסקים/ות בתחום. אך קבוצת המוצא הבולטת ביותר בתחום זה היא מזרחים/ות דור שני – 31.9% מן העוסקים/ות בתחום.

עצמאים, לפי תחומי שירות ולפי סוגי יישוב

החלוקה לתחומי שירות מעלה אבחנה ברורה למדי בין ארבע קבוצות היישובים שאותם אנו בוחנים במסמך זה. ביישובי "פורום ה-15" כמו גם בהתנחלויות, רוב העצמאים – 57.7% ו-53.2%, בהתאמה, עוסקים בשירותים תאגידיים וציבוריים, בעוד שביישובים הערביים ובעיירות הפיתוח, רוב העצמאים – 66.2% ו-61.1%, בהתאמה, עוסקים בשירותים שכונתיים-ביתיים. נתונים אלה תואמים נתונים אחרים שהוצגו במסמך זה ובהם נתונים על מוצא ועל השכלה.

עצמאים לפי תחום שירות וסוג יישוב, 2008
אחוז מסוג יישוב

מקור: עיבוד של מרכז אדוה מתוך מפקד האוכלוסין של הלמ"ס לשנת 2008.

ישנם עיסוקים שבהם ייצוג בולט במיוחד לאשכנזים, דור ראשון ושני, ובראשם תחומי הרפואה, הרוקחות והוטרינריה – 23.4% ו-22.9%, בהתאמה.

שירותי ביטוח, תיווך ונסיעות ושירותי עריכת דין הם תחומי עיסוק של יהודים (אשכנזים ומזרחים) דור שני, כאשר מזרחים מובילים בתחום שירותי הביטוח, תיווך ונסיעות (27.3% לעומת 24.7%) ואילו האשכנזים מובילים בתחום השירותים המשפטיים (28.7% לעומת 19.5%).

עצמאים, לפי קבוצות מוצא ולפי עיסוקים נבחרים, 2008

אחוז מתוך העיסוק, בסדר יורד בקרב מזרחים דור ראשון

עיסוק	מזרחים דור ראשון	מזרחים דור שני	אשכנזים דור ראשון	אשכנזים דור שני	יוצאי בריה"מ לשעבר	ערבים
מכירות	14.2	26.9	8.2	9.4	7.5	24.9
מכונאות	13.6	28.8	5.9	8.9	5.5	30.6
נהגים	12.8	34.7	6.9	7.7	7.7	22.9
קוסמטיקה, ספרות	11.3	31.9	7.9	7.6	21.2	9.3
בניין, אינסטלציה וצבעים	11.3	31.9	4.5	7.2	8.4	28.8
ביטוח, תיווך ונסיעות	10.0	27.3	11.6	24.7	4.8	4.7
רפואה, רוקחות, וטרינריה	7.0	7.6	23.4	22.9	14.3	13.8
כלכלה, פסיכולוגיה, ראיית חשבון וכדומה	5.6	18.2	17.8	33.7	1.8	3.2
עורכי דין	3.9	19.5	9.6	28.7	3.3	14.3
סה"כ עצמאים באוכלוסייה	9.1	25.7	10.9	17.6	7.9	14.0

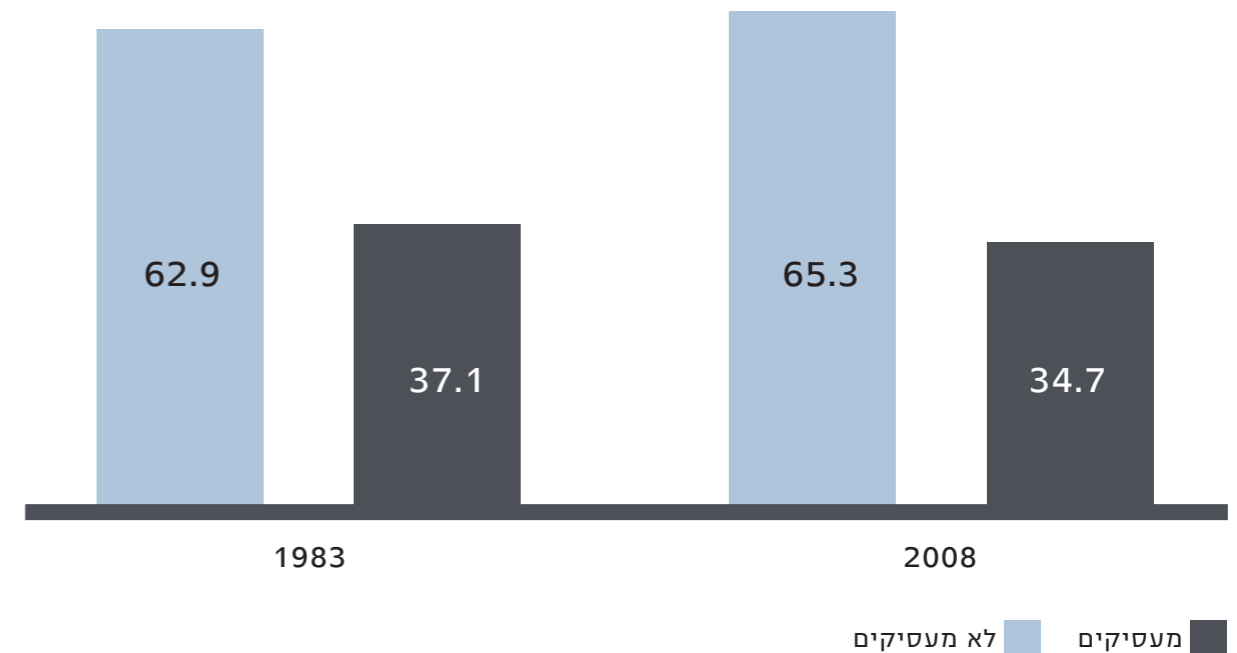
מקור: עיבוד של מרכז אדוה מתוך מפקד האוכלוסין של הלמ"ס לשנת 2008.

עצמאים העובדים לבד, עצמאים המעסיקים אחרים

עצמאים, מעסיקים ולא מעסיקים

ב-2008, רוב העצמאים – 65.3% – עבדו בגפם, בלא להעסיק איש/ה.

עצמאים, לפי דפוסי העסקה, 1983, 2008
אחוז מתוך העצמאים בשנה הרלוונטית

בין 1983 ל-2008 נרשמה ירידה בשיעור העצמאים המעסיקים אחרים, בעיקר בקרב ספקי שירותים ציבוריים-תאגידיים. ייתכן והדבר מלמד על הקושי של בעלי פרופסיות להגיע להכנסה המאפשרת העסקת אחרים, וזאת על רקע הגידול הרב במספר בעלי הפרופסיות.

בשנת 1983 שיעור העצמאים העובדים לבד היה גבוה אצל ספקי שירותים שכונתיים וביתיים (66.8%) יותר מאשר אצל ספקי שירותים ציבוריים-תאגידיים (52.9%), אך פער זה הצטמצם בשנת 2008.

עצמאים לפי תחום שירות ולפי דפוסי העסקה, 1983, 2008
אחוז מתוך תחום שירות, בקרב עצמאים

2008		1983		
מעסיקים	לא מעסיקים	מעסיקים	לא מעסיקים	
38.4	61.6	47.1	52.9	שירותים ציבוריים-תאגידיים
מתוך זה:				
39.3	60.7	49.9	50.1	עיסוקים פרופסיונאליים-ניהוליים
33.0	67.0	35.8	64.2	עיסוקים טכניים
31.2	68.8	33.2	66.8	שירותים שכונתיים-ביתיים
104,628	194,496	41,870	69,200	סה"כ

הערה: אין התאמה בין סה"כ העצמאים לפי סיווג משלח יד בלוח זה ובין סה"כ העצמאים באוכלוסייה עקב מקרים עבורם משלח היד לא היה ידוע ועקב הוצאת משלחי יד בהם מספר המקרים היה נמוך.
מקור: עיבוד של מרכז אדוה מתוך מפקד האוכלוסין של הלמ"ס לשנים 1983, 2008.

עצמאים, לפי היקף העסקה ולפי מגדר

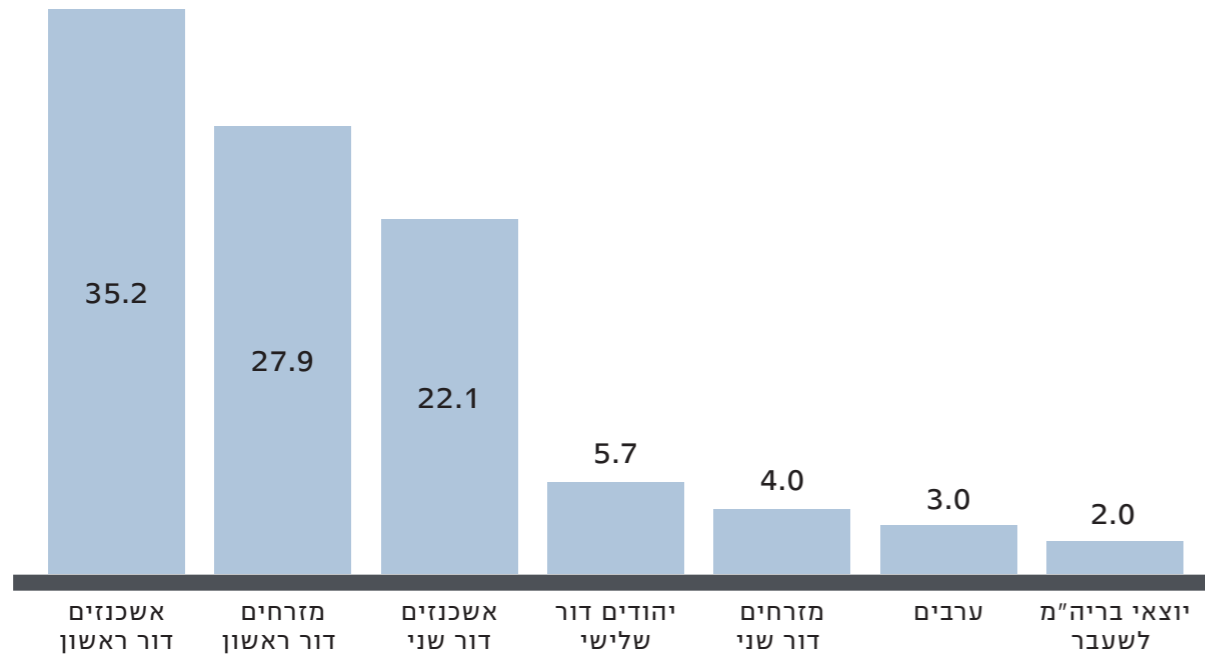
גברים עצמאים מעסיקים אחרים יותר מאשר נשים עצמאיות.

ב-2008, 40.5% מן הגברים העצמאים העסיקו אחרים, בהשוואה ל-20.8% בלבד מקרב הנשים העצמאיות. שיעור הנשים שעבדו לבד או העסיקו רק 1-2 עובדים/ות עמד על 92%, בעוד שאצל הגברים הוא עמד על 81%. 5.8% מן העצמאים הגברים העסיקו 10 עובדים/ות ויותר, בהשוואה ל-1.8% בלבד מן הנשים העצמאיות.

עצמאים, לפי היקף העסקה ומגדר, 2008
אחוז העצמאים המעסיקים עובדים בשכר, מתוך מגדר

נשים	גברים	
79.2	59.5	לא מעסיקים
12.7	21.3	מעסיקים 1-2
6.4	13.4	מעסיקים 3-9
1.8	5.8	מעסיקים 10 ומעלה

מקור: עיבוד של מרכז אדוה מתוך מפקד האוכלוסין של הלמ"ס לשנת 2008.

מקור: עיבוד של מרכז אדוה מתוך מפקד האוכלוסין של הלמ"ס לשנת 2008.

עצמאים בני 70 ומעלה

משקלם של העצמאים, שבגילאי 25-69 עמד בממוצע על כ-13% מכוח העבודה, עולה מאוד מעבר לגיל הפרישה של שכירים. כל הנתונים שהוצגו עד כה נגעו לעצמאים גילאי 25-69. ההתרחקות בגילאים אלה נבעה מן הכמות הקטנה, יחסית, של עצמאים בני/ות פחות מ-25 (ב-2008, רק 9,203 גילאי 15-24 היו עצמאים – 2.5% מכלל כוח העבודה באותם גילאים) ושל עצמאים בני 70 ומעלה. אך בעוד שבקרב הצעירים, משקלם של העצמאים בקרב כלל המשתתפים בכוח העבודה נמוך מאוד, הרי שבקרב בני 70 ומעלה משקלם גבוה מאוד. תופעה זו מוכרת גם מארצות אחרות החברות בארגון ה-OECD.¹²

ב-2008 נפקדו 13,316 עצמאים בני/ות 70 ומעלה והם היוו 35.3% מבני 70-74 שהשתתפו בכוח העבודה, 46.3% מבני 75-79 ו-48.9% מתוך בני 80 ומעלה. לא זו בלבד אלא ששיעורי ההשתתפות בכוח העבודה של עצמאים בני 70 ומעלה גדלו על פני השנים. יש לציין כי שיעורי ההשתתפות הכלליים בכוח העבודה (שכירים ועצמאים) בגילאים אלה נמוכים מאוד: לפי נתוני מפקד 2008, שיעור ההשתתפות עמד על 12.9% בקרב בני/ות 70-74, 6.4% בקרב בני/ות 75-79 ו-2.4% בקרב בני/ות 80 ומעלה.

ב-2008, רוב העצמאים הפעילים מעבר לגיל 70 היו גברים – 82.8%. רובם השתייכו לשלוש קבוצות מוצא: אשכנזים דור ראשון (35.2%), מזרחים דור ראשון (27.9%) ואשכנזים דור שני (22.1%). ביהודים היוו 85.2% מכלל העצמאים הפעילים. 59.5% מתוכם פעלו בערים הגדולות המשתייכות ל"פורום ה-15".

שיעור העצמאים בגילאי 70 ומעלה בכוח העבודה

לפי קבוצות גיל, 1983, 1995, 2008, באחוז מתוך קבוצת הגיל

	במספרים מוחלטים			אחוזים		
	2008	1995	1983	2008	1995	1983
70-74	7,841	4,095	4,750	35.3	34.2	29.2
75-79	3,699	1,935	2,100	46.3	41.7	33.1
80 ומעלה	1,776	1,185	740	48.9	42.0	33.9
סה"כ	13,316	7,215	7,590			

מקור: עיבוד של מרכז אדוה מתוך מפקד האוכלוסין של הלמ"ס לשנים 1983, 1995, 2008.

עצמאים בגילאי 70 ומעלה

לפי קבוצת גיל ולפי תחום שירות, 1983, 1995, 2008

באחוז מקבוצת הגיל

	2008		1995		1983	
	שירותים- שכונתיים- ביתיים	שירותים- ציבוריים- תאגידיים	שירותים- שכונתיים- ביתיים	שירותים- ציבוריים- תאגידיים	שירותים- שכונתיים- ביתיים	שירותים- ציבוריים- תאגידיים
70-74	44.2	55.8	50.7	49.3	61.5	38.5
75-79	43.7	56.3	53.8	46.2	58.4	41.6
80 ומעלה	30.0	70.0	53.6	(46.4)	(51.2)	(48.8)

הערה: עבור הנתונים המוצגים בסוגריים תיתכן טעות דגימה. מקור: עיבוד של מרכז אדוה מתוך מפקד האוכלוסין של הלמ"ס לשנים 1983, 1995, 2008.

עצמאים בני/ות 70 ומעלה, לפי תחום שירות, 2008

אחוז מתוך מגדר

	גברים	נשים
שירותים ציבוריים-תאגידיים	56.0	66.6
עיסוקים פרופסיונאליים-ניהוליים	86.5	85.6
עיסוקים טכניים	13.5	14.4
שירותים שכונתיים-ביתיים	44.0	33.4
סה"כ	10,257	2,183

הערה: אין התאמה בין סה"כ העצמאים לפי סיווג משלח יד בלוח זה ובין סה"כ העצמאים המצוין בעמוד הקודם עקב מקרים עבורם משלח היד לא היה ידוע ועקב הוצאת משלחי יד בהם מספר המקרים היה נמוך. מקור: עיבוד של מרכז אדוה מתוך מפקד האוכלוסין של הלמ"ס לשנת 2008.

נתוני הכנסה של עצמאים

בכל אחד משלושת המפקדים בהם השתמשנו במסמך זה נאספו, כמובן, נתוני הכנסה של כלל המועסקים, כולל העצמאים. אנו בחרנו שלא לדון במסגרת מסמך זה בהכנסה, בגלל בעיות מהימנות.

בדיקה שנעשתה בלמ"ס העלתה כי נתוני הכנסה בקרב עצמאים נגועים בבעיות מהימנות חמורות, "כיוון שמטבע הדברים קשה להם יותר לדווח על הכנסתם, ואחוזי אי ההשבה שלהם בשאלת ההכנסה גבוהים יחסית בהשוואה לשכירים"¹³.

בדיקה נוספת שנערכה בלמ"ס העלתה כי אצל עצמאים יש פער של כ-34% בין ההכנסה (נמוכה יותר) שדווחה למס הכנסה ובין ההכנסה (גבוהה יותר) שדווחה בסקר הכנסות של הלמ"ס.¹⁴

בעיית חוסר המהימנות של נתוני ההכנסה מוכרת היטב בספרות המחקרית בעולם ורבים נמנעים מלעסוק בנושא. ההנחה הרווחת היא שעצמאים נוטים לדווח דיווח חסר על הכנסתם ו/או דיווח בלתי מהימן, אם משום שהם לא יודעים את ההכנסה המדויקת שלהם בזמן נתון ואם בגלל שהם נמנעים מחשיפת הסכום המדויק.¹⁵

כל אלה מסבירים מדוע החלטנו שלא להציג כאן נתונים מפקדיים על הכנסות של עצמאים. עם זאת, מן הראוי לציין כי הנתונים הקיימים מצביעים על כך שההכנסות של מרבית העצמאים אינן תואמות את הדימוי המצטייר מן המושג "עצמאים"; למעשה הן אף נמוכות מאלה של מרבית השכירים.

לפי נתוני מפקד 2008 שאנו ניתחנו, ההכנסה הממוצעת של העצמאים (בני/ות 25-69) עמדה על כ-7,000 ש"ח – סכום נמוך מהשכר הממוצע של השכירים באותה שנה – 9,564 ש"ח. ההכנסה החציונית של העצמאים באותם גילאים עמדה על 5,100 ש"ח, בהשוואה ל-6,700 ש"ח אצל השכירים (כל הסכומים במחירי 2008).

יצוין עוד כי לפי נתוני המוסד לביטוח לאומי, שהוא המוסד הממשלתי היחיד המפרסם באופן סדיר לא רק נתונים על השכר וההכנסה הממוצעים אלא גם נתונים על השכר וההכנסה החציוניים, ההכנסה הממוצעת של עצמאים ב-2008 – 8,406 ש"ח – היתה מעט נמוכה מן השכר הממוצע לחודש עבורה של שכירים – 8,518 ש"ח – וכי ההכנסה החציונית של העצמאים היתה נמוכה באופן משמעותי מן השכר החציוני לחודש עבורה של שכירים 4,110 ש"ח לחודש עבורה של עצמאים לעומת 5,310 ש"ח לחודש עבורה של שכירים.¹⁶

13 דרור כהן, שלומית. 2008. חקירת מגזר העצמאים והכנסתם בסקרים. הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, סדרת ניירות עבודה, נייר עבודה מס. 34.

14 ורד שבו. 2014. השוואת נתוני הכנסות: נתוני סקר הכנסות מול נתוני קבצים מנהליים, 2009. הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, תחום צריכה וכספים.

15 שם; נריב, רונית, וסיגל שלה. 2002. דיוקן העצמאים ומאפייני תעסוקתם, 1970-2001. ירושלים: משרד התעשייה, המסחר והתעסוקה, הרשות לתכנון כוח אדם.

16 המוסד לביטוח לאומי. 2008. זק בנרלק: ממוצעי שכר והכנסה לפי יישוב ולפי משתנים כלכליים שונים. ירושלים.

על האבחנה בין עצמאים לשכירים

הברדיקה של נתוני שלושת המפקדים האחרונים, 1983, 1995 ו-2008, העלתה שינויים שונים ברמגריפה התעסוקתית של העצמאים, התואמים במידה רבה את השינויים שנרשמו בקרב כלל המועסקים: למשל, הגידול בהשתתפותן בכוח העבודה של נשים ובעיקר של נשים משכילות והתרחבות ההשכלה הגבוהה בכלל ושל הדיסציפלינות הפרופסיונאליות בפרט. לצד שינויים אלה מצאנו גם המשכיות רב-דורית של חלוקת העבודה העדתית והלאומית בישראל: מזרחים וערבים בולטים יותר בענפי השירותים הביתיים והשכונתיים, בעוד שאשכנזים בולטים יותר בשירותים תאגידיים וציבוריים.

עם זאת, הנתונים אינם משקפים במלואו את המהפך הפוליטי-כלכלי הגדול שעבר המשק הישראלי בתקופה הנדונה. כידוע, תקופה זו מאופיינת במעבר ממעורבות ממשלתית לכלכלת שוק,¹⁷ וזאת בעקבות הנהגת תכנית החירום לייצוב המשק בשנת 1985. אם עד אז היתה זו המדינה שהובילה את הפיתוח הכלכלי, שלטה במרבית האשראי ודאגה להשקעות ולתעסוקה, הרי שמאז, אנשי העסקים הם אלה המצופים לעשות את כל זאת, בסיוע נדיב של מוסדות המדינה. זו התקופה שבה החלו להתבלט לראשונה בישראל רשתות עסקיות משפחתיות; זו גם התקופה של הפרטת ההיי טק הביטחוני ופריצת תופעת הסטארט-אפים. זו גם תקופת התהוותו של מה שקרוי כיום "המאון העליון".

הד למהפך זה ראינו במגמת הגידול בשורות העוסקים בשירותים ציבוריים ותאגידיים. אולם התוצר המעניין ביותר של המהפך הוא צמיחתה של שכבה יזמית וניהולית המגולמת, בין השאר, ברמות של "טייקונים", "סטארט-אפסטים" ודומיהם. נתוני המפקדים אינם מראים זאת. הסיבה העיקרית לכך היא שהקטגוריה "עצמאים" כוללנית יתר על המידה ואינה מבחינה בין יזמים עסקיים, אלה המגולמים בדימוי הרווח של "עצמאים", לבין עובדות ועובדים שהצידוק היחיד להכללתם בקטגוריה של "עצמאים" היא העובדה שהכנסתם אינה מגיעה בצורה של תלוש שכה.

למעשה, סביר להניח שהשכבה היזמית והניהולית החדשה מיוצגת אצל השכירים יותר מאשר אצל העצמאים, ברמותם של "שכירים בעלי שליטה". אלא שסקרי הלמ"ס ופרסומי רשות המסים אינם כוללים נתונים על שכירים שכאלה.

הקטגוריה "עצמאים", יותר משהיא קטגוריה סוציולוגית או פוליטית-כלכלית, היא קטגוריה מינהלית הלקוחה מעולמן של רשויות המס: הנישומים בישראל ובארצות אחרות מתחלקים לשניים, אלה המדרווחים בעצמם על הכנסותיהם לפני שרשות המסים קובעת את גובה המס שעליהם לשלם ואלה שהמעסיק מנכה מראש את המס משכרם.

האבחנה הקיימת בין שכירים לעצמאים מעוותת במידה רבה את התמונה המעמדית: לצד רוב העצמאים שאינם מעסיקים איש ושהכנסתם נמוכה מן החציון ומן הממוצע בקרב שכירים, ישנו מיעוט של בעלי תאגידי ענק המושכים משכורת מתפקידיהם ועל כן נמנים עם השכירים.

על רקע זה אנו סבורים כי טוב יעשו המוסדות העוסקים בסטטיסטיקה של עבודה אם ימזגו את העצמאים – בוודאי את אלה העובדים לכה, אך אולי גם את אלה המעסיקים 1-2, יחד עם אוכלוסיית השכירים. אם נוסף אל אוכלוסיית השכירים – כיום, כ-87% מן המועסקים במשק – את העצמאים הנ"ל, יהיו בירדנו נתונים מאוגמים עבור כ-98% מן המועסקים במשק.¹⁸

מיווג שכזה יהיה צעד חשוב לקראת איסוף נתונים עבור שכבת היזמים העסקיים בישראל – בין אם הם רשומים אצל שלטונות המס כשכירים ובין אם כעצמאים. לצורך זה דרושים נתונים שאינם מסופקים על ידי המפקדים ואף לא על ידי סקרי כוח האדם הרגילים: מעמד בתאגיד, היקף העסקה של התאגיד וכמובן נתונים מהימנים יותר על הכנסה. דבר זה יחייב הן העמקה של השאלונים הקיימים והן שימוש בקבצים מינהליים ובראשם קבצים של רשות המסים ושל המוסד לביטוח לאומי.

בו בזמן יאפשר מיווג שכזה תמונה ריאליסטית וייצוגית יותר של עיסוקיהם והכנסותיהם של מרבית העצמאים בישראל, שמצבם אינו משופר יותר מזה של מרבית השכירים.

הכללת מרבית העצמאים במסגרת סטטיסטית אחת עם השכירים תהווה גם הכרה בכך שהרוב הגדול של העצמאים משתייכים לקטגוריה זו בגלל נסיבות היסטוריות או משפחתיות והם עשויים לחצות את הקווים בהשתנה הנסיבות. בעלים של מוסך רכב עובר כעצמאי משום שיצרני המכוניות ומשווקיהן מוצאים שזו הדרך הרצויה להם למתן שירות לרוכשים; בנסיבות אחרות, ייתכן שהיצרנים והמשווקים יעדיפו להחזיק את השירות תחת חסותם. רבים מן העצמאים הם שכירים לשעבר של משרדי ממשלה או של רשויות מקומיות, שהפכו לעצמאים מרגע שהממשלה החליטה להפריט שירות זה או אחר. קוסמטיקאית היא עצמאית משום ששירותי קוסמטיקה שכונתיים אינם תחום אטרקטיבי לתאגידי הקוסמטיקה הגדולים. חנויות מכולת שכונתיות רבות נעלמו במשך השנים עם כניסתם לתחום השיווק הקמעונאי של רשתות שיווק גדולות, אך חוזרים כיום תחת הכסות של "בוטיקים".

כדי ללמוד על מעברים שכאלה אנו זקוקים בין היתר לנתוני אורך שיהיו נגישים לחוקרים ויאפשרו לזהות מי פונה לתעסוקה עצמאית ומתי.

לבסוף מן הראוי לציין כי האבחנה בין שכירים לעצמאים נושאת בחובה חסרונות של ממש עבור מרבית העצמאים: כך, למשל, עצמאים נדרשים להפריש מהכנסתם לקרן פנסיה ולמוסד לביטוח לאומי לא רק את חלק השכר שהשכירים מפרישים אלא גם את חלק השכר שהמעסיק מפריש עבור השכירים. מרבית העצמאים, שהכנסתם נמוכה, מתקשים לעמוד בהפרשות אלה. מצד שני, הם לא זכאים לדמי אבטלה ולהטבות אחרות להם זכאים שכירים ובהן ימי מחלה, ימי חופשה, דמי הבראה ופיצויי פיטורין. ביטול האבחנה הגורפת בין שכירים לעצמאים עשוי להוביל להכרה ובעקבות זאת לשיפור מצבם של מרבית העצמאים.

17 זהו שם ספרו של פרופ' אבי בן בסט משנת 2001, אוסף מאמרים של כלכלנים המנתחים את השפעתה של תכנית החירום לייצוב המשק משנת 1985. 18 עצמאים המעסיקים 3 עובדות/ים יותר היוו (ב-2008) כ-16% מן העצמאים וכ-2% מכלל המועסקים במשק.

עצמאים ערבים (2008)

ב-2008 נמצאו כ-44,500 עצמאים ערבים – 14% מכלל העצמאים בישראל. באותה שנה, משקלם של כלל הערבים בכוח העבודה הישראלי בגילאים 25-69 עמד על 12%; משמע, משקל העצמאים הערבים בקרב כלל העצמאים גבוה ממשקל הערבים בכוח העבודה. תופעה זו מוכרת מקבוצות מיעוט רבות בארצות אחרות.¹⁹

רוב העצמאים הערבים היו גברים – 90.3%; נשים עצמאיות – כ-4,300 במספר ב-2008 – היו רק 9.7% מכלל העצמאים. נזכור כי באוכלוסייה הכללית, נשים היוו ב-2008 29.4% מן העצמאים.

רוב העצמאים/ות הערבים – 81.4% – היו בעלי השכלה נמוכה או בינונית; רק 18.6% היו בעלי השכלה גבוהה. בקרב כלל האוכלוסייה, שיעור העצמאים בעלי השכלה גבוהה היה כפול – 32.7%.

כשני-שלישים – 67.7% – מן העצמאים הערבים עסקו בשירותים שכונתיים-ביתיים. בקרב כלל האוכלוסייה, השיעור המקביל היה 47.5%.

באשר להעסקת אחרים, הנתונים של העצמאים הערבים היו דומים למדי לאלה של כלל האוכלוסייה: שיעור המעסיקים 3-9 עובדים, 9.9%, היה מעט נמוך מזה של כלל האוכלוסייה (11.3%) וגם שיעור המעסיקים 10 ומעלה, 3.0%, היה מעט נמוך מזה של כלל האוכלוסייה – 4.6%.

בקרב גברים עצמאים, העיסוקים הנפוצים ביותר היו מוכרים (15.3% מכלל העצמאים הערבים), נהגים (12.0%) ועובדי בניין (9.1%). בקרב עצמאים יהודים (גברים) מוכרים היוו 8.4%, נהגים 8.4% ועובדי בניין 4.3%.

אצל העצמאיות הערביות בלט משקלן הנמוך של עובדות בעיסוקים פרופסיונאליים וניהוליים.

¹⁹ על הקשר בין אתניות ובין תעסוקה עצמאית ר' Clark, Kenneth, and Stephen Drinkwater. 1998. Ethnicity and Self-Employment in Britain, *Oxford Bulletin of Economic and Statistics*, 60 (3), 383-407; and Aldrich, Howard E. 1990. Ethnicity and Entrepreneurship. *Annual Review of Sociology*, 16, 111-135.

עצמאים ערבים לפי משתנים נבחרים, 2008

אחוזים	מגדר
90.3	גברים
9.7	נשים
	השכלה
51.3	נמוכה
30.1	בינונית
18.6	גבוהה
	גילאים
9.3	25-29
16.7	30-34
21.2	35-39
19.4	40-44
15.2	45-49
8.2	50-54
5.4	55-59
3.2	60-64
1.3	65-69

אחוזים	תחום שירות
32.3	שירותים ציבוריים-תאגידיים
	מתוך זה:
76.7	עיסוקים פרופסיונאליים-ניהוליים
23.3	עיסוקים טכניים
67.7	שירותים שכונתיים-ביתיים
	העסקה
65.5	לא מעסיקים
21.6	מעסיקים 1-2
9.9	מעסיקים 3-9
3.0	מעסיקים 10 ומעלה
	משלחי יד נבחרים
	גברים
15.3	מוכרים
12.0	נהגים
9.1	עובדי בניין
5.4	מנהלים אחרים
4.6	עורכי דין
	נשים
30.5	מוכרות
17.0	קוסמטיקאיות, ספריות, מאפרות
11.9	מטפלות
7.3	עובדות הוראה בבתי ספר יסודיים ובגני ילדים
4.2	עובדות ניקיון
44,523	סה"כ עצמאים ערבים

נספח מתודולוגי

1. הניתוח נעשה על שלושת מפקדי האוכלוסין האחרונים של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה: 1983, 1995 ו-2008.
2. קובץ מפקד האוכלוסין והדירור לשנת 2008 הינו קובץ מדרגמי הכולל כ-14% מהפרטים באוכלוסייה. כדי להגיע לאומדנים של כלל הקבוצות באוכלוסייה ותכונותיהם, הלמ"ס פרסמה את משתנה המשקל הרלוונטי לכל פרט. במפקדים הקודמים, 1983 ו-1995, נדגמו 20% מהפרטים. בכדי להגיע לאומדן מספר הפרטים הכפלנו את הנתון שהתקבל בחמש.
3. בכל מפקד נלקחו משקי בית "רגילים" (ללא מוסדות, מושבים וקיבוצים) אשר מתגוררים ביישובים עם 2,000 תושבים ומעלה.
4. "עצמאים" הינם א/נשים אשר דיווחו כי מעמדם במקום העבודה הינו עצמאי, הן אלה המעסיקים והן אלה שאינם מעסיקים אחרים.
5. "תחום שירות":
 על מנת לסווג את סוג השירות אותו מעניקים העצמאים, נבחרו משלחי יד אשר בהם היו לפחות 1,000 עצמאים. על סמך הסיווג האחד של משלחי היד – 1994 של הלמ"ס, נעשתה הבחנה בין משלחי יד אשר מעניקים שירותים לגופים ציבוריים ו/או תאגידיים (ובהם נעשתה הבחנה בין משלחי יד פרופסיונאליים-ניהוליים או טכניים) או שירותים שכונתיים-ביתיים. כסה"כ 59 משלחי יד סווגו כמעניקים שירות ציבורי-תאגידי (מתוכם 20 פרופסיונאליים-ניהוליים ו-39 טכניים) ו-23 משלחי יד סווגו כמעניקים שירות שכונתי-ביתי.
6. "השכלה" כוללת את הקטגוריות הבאות:
 - השכלה נמוכה – לא למדו, לא קיבלו כל תעודה וסיימו ללא בגרות.
 - השכלה בינונית – תעודת בגרות, תעודה על תיכונת שאינה אקדמית או תעודה אחרת.
 - השכלה גבוהה – השכלה אקדמית.
 - "לא ידוע" – לא נכלל בניתוח.
7. "מוצא":
 המשתנה מבחין בין מזרחים דור ראשון ומזרחים דור שני (ילידי ישראל לאב יליד אסיה או אפריקה); בין אשכנזים דור ראשון ואשכנזים דור שני (ילידי ישראל לאב יליד אירופה או אמריקה); יהודים דור שלישי (ילידי ישראל לאב יליד ישראל) וערבים. בשנים 1995 ו-2008 ישנה קבוצה של יוצאי ברה"מ לשעבר אשר עלו משנת 1990 ואילך.
8. "הכנסת עצמאים/ות" – הכנסה חודשית ברוטו לחודש של עצמאי/ת.
9. "סוג יישוב"
 יישובי פורום ה-15 כוללים את הרשויות המקומיות שאינן מקבלות מענקי איוון ממשרד הפנים. הרשימה כוללת את היישובים הבאים: אשדוד, באר שבע, גבעתיים, הרצליה, חדרה, חולון, חיפה, כפא סבא, נתניה, פתח תקווה, ראשון לציון, רחובות, רמת גן, רעננה ותל אביב-יפו.

עצמאים לפי מגדר ועיסוק, 1983, 2008

מספרים מוחלטים ושיעורי שינוי

משלח יד	1983		2008	
	גברים	נשים	גברים	נשים
כלכלנים, פסיכולוגים, רואי חשבון ובעלי משלח יד דומה	1,300	190	8,790	5,376
עיתונאים, עובדי אמנות וספורט	2,170	1,160	10,221	10,197
רופאים, רוקחים ווטרינרים	1,600	715	5,865	4,541
עורכי דין	2,695	315	10,307	3,155
סוכנים של שירותים פיננסיים ועסקיים	2,980	440	9,121	3,018

מקור: עיבוד של מרכז אדוה מתוך מפקד האוכלוסין של הלמ"ס לשנים 1983, 2008.

נספח 2

עצמאים, לפי גיל, 1983, 1995, 2008

מספרים מוחלטים

מספר העצמאים, 1983	מספר העצמאים, 1995	מספר העצמאים, 2008
25-29	13,315	23,295
30-34	20,825	42,085
35-39	20,660	48,285
40-44	15,685	45,715
45-49	15,550	43,218
50-54	13,375	38,944
55-59	11,340	37,494
60-64	10,130	25,595
65-69	5,815	12,394

מקור: עיבוד של מרכז אדוה מתוך מפקד האוכלוסין של הלמ"ס לשנים, 1983, 1995, 2008.

עצמאים בישראל

2008, 1995, 1983